

ДВЕРІ ТУРЕЦЬКОЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ, ЩО ВІДКРИВАЮТЬСЯ СВІТОВІ: ТУРЕЦЬКІ ШКОЛИ

*Найсильніша зброя для того,
щоб змінити світ, – це освіта...*

Нельсон Мандела

Однією зі сфер, у якій відбулися найсерйозніші реформи перед новим обличчям сучасної Туреччини XXI століття, стала також і освіта. Один з найбільших внесків у поширення цього нововведення у світі було забезпечено завдяки турецьким школам. Відкриття за кордоном державного і приватного підприємництва у 1990-х роках утвердилося завдяки новим проектам у найновіших сферах. Найважливішим з таких проектів стали більше 500 турецьких шкіл, які діють у 115 країнах світу.

Турецькі школи, що спершу почали діяти в Турецьких Республіках, незалежність яких була здобута на Середньому Сході, на території впливу “від Адріатики до Китайської стіни”, стали територією нового існування у боротьбі за суверенність, про що часто говорив Тургут Озал. Після Турецьких Республік їх було створено на Середньому Сході, Балканах, в Африці, Америці і в Європі. У кожній турецькій школі є власна окрема історія самовідданості. Потрапивши у країну, яку вони раніше зовсім не знали, вони, подолавши інші проблеми, насамперед бюрократичні перешкоди, борються за відкриття школи і за її визнання громадською думкою. У школах використовуються можливості вищої освіти, і за короткий проміжок часу вони перетворюються на привабливу альтернативу навчання. Освітній процес здійснюється турецькою, англійською і місцевими мовами. Релігійна термінологія ніколи не виходить на перший план¹.

Ці заклади, про які Дженгіз Айтматов сказав: “Ці школи завдяки терпимості, якої вони вчать і яку демонструють, є найбільшою протиотрутою проти глобального терору” – і які є предметом гордості системи турецької освіти, буде корисно розглянути в рамках таких основних критеріїв:

місце турецьких шкіл у світі;

- 1) утворення в освіті нового зразка “моделі школи”;
- 2) профіль учнів “нового покоління”, який формується в школах;
- 3) діалог цивілізацій і внесок у зміцнення миру у світі;
- 4) вирішення соціальних проблем;
- 5) соціальні нововведення, котрі відкрили школи в суспільстві, в якому перебувають.

Місце турецьких шкіл у світі

Людина є істотою, яка може здобувати знання. Також людина володіє здатністю навчати іншого того, чого вона сама навчилася. Отже, людина завдяки освіті здобуває, розвиває таку відмінну якість і навчає оточуючих. Саме тому процес освіти є як шляхом розвитку і вдосконалення особи, так і шляхом просвітництва і розвитку суспільства. Зкладами турецької освіти, які в останні роки залишили незабутні сліди у світі, є турецькі школи й освітні установи, відкриті за кордоном.

Педагоги, які перебувають на різних континентах і на різних географічних територіях, дають високу оцінку успіхам цих освітніх установ, професійному рівню вихователів, які працюють у цих установах, а також тому, що вони роблять в ім'я освіти.

Хорошим прикладом цього є школи Молдови. У Молдові через нестабільну економічну ситуацію парламентарі підготували закон, на основі якого державні заклади офіційно переходять у власність певних приватних організацій, виняток же зроблено лише для турецьких шкіл. Причину пояснюють так: “Ми маленька країна. Завдяки турецьким школам наш прапор розвівається за кордоном. Ми задоволені успіхом цих шкіл. Тому ми не можемо відмовитися від них”².

Місце турецьких шкіл у світовій освіті словами відомого світового письменника Дженгіза Айтматова можна визначити так: “Яка освіта потрібна людству у сучасному світі, яке майбутнє у науки, які якості необхідні у вихованні людства – все це я бачу в тому, що здатні дати викладачі і вихователі турецьких шкіл”³.

Зразок нової “моделі школи” у сфері освіти

Успішність таких освітніх закладів залежить від досягнень високих технологій, від новацій, запроваджених у сфері освіти на тій географічній території, де вони розташовані. Турецькі школи завдяки цікавим національним та міжнародним виставкам у галузі освіти, науковим олімпіадам, культурним прийомам і фестивалям стали установами, що збагачують систему освіти країни.

Гюднюз Актан так висловлюється про створення моделі цих шкіл у плані успіху і у технології: “Такі школи запроваджують найкращі технології в суспільство, в якому перебувають, тому в такі школи ідуть діти правлячої еліти тієї чи іншої країни. Крім того, хороші показники, яких вони досягають у змаганнях на міжнародній арені, і те, що вони неодноразово ставали чемпіонами, є показником того, що в таких школах справді дають хорошу освіту”⁴.

Такі заклади навіть у місцях, де вони нещодавно були відкриті, за короткий проміжок часу набувають характеристик моделі школи. Турецькі школи, які діють у Румунії під назвою Освітні установи Люміна, також привертають увагу й румунського парламенту. Комісія з питань освіти румунського парламенту в рамках підготовки розробленого нею закону стосовно приватної початкової і середньої освіти вибирає турецькі школи як “моделі школи”. Парламентарі, запрошуючи до парламенту керівників шкіл, проводять з ними брифінг, консультуються в питанні реформ, які повинна провести Румунія в галузі освіти.

Треба також зауважити, що не лише освітяни Румунії, а й освітяни інших країн Європи та Азії, де розташовані турецькі школи, взяли курс на модернізацію освітянського простору на прикладі цих шкіл.

Турецькі школи в Румунії з’явилися не так давно, але їхні учні встигли сво-

їми досягненнями в навчанні (61 міжнародна і 250 національних нагород), а також стовідсотковим вступом до вищих навчальних закладів стати прикладом для наступного покоління. Парламентарі, які вивчають причини якості освіти в освітніх закладах Люміна, яким віддають перевагу представники елітних прошарків суспільства країни, досягли спільної думки в тому, що критерії цих шкіл і систему освіти необхідно поширювати по всій країні. Представники парламенту, члени освітньої комісії, яка представляє різні регіони Румунії, заявили про відкриття філій також і у власних регіонах.

Не лише на Балканах, а й у Європі освітяни дотримуються подібної моделі освіти. У французькій газеті “Le Monde” від 21 січня 2008 року вийшла стаття під назвою “Успіхи турецьких шкіл у німецькій системі на території Німеччини й особливості моделі школи”, схожа стаття також з’явилася у газеті “New York Times” від 4 травня 2008 року⁵. Слова Реманда Келлі, шефа департаменту поліції міста, який відвідав турецьку школу “Amity School”, що розташована у Нью-Йорку з населенням у 8,2 мільйона жителів: “Ці школи, які завоювали 28 медалей у наукових олімпіадах округу Нью-Йорк у 2007 році, дають нашому місту позитивний синергізм” є простим доказом того, що навіть в Америці, у якій освіта перебуває на високому рівні, ці школи створили хорошу модель⁶. Наведемо один приклад з України. Лілія Гриневич, начальник Головного управління освіти і науки КМДА, яка була почесним гостем на св’яті останнього дзвінка у Міжнародній школі “Меридіан” у 2009 р., у своїй промові висловила думку про те, що великим досягненням школи “Меридіан” є вміння об’єднувати завдяки любові і дружбі представників багатьох національностей і культур. Зокрема, вона сказала: «Я висловлюю велику подяку школі “Меридіан”, яка є одним з найкращих освітніх закладів міста Києва, за внесок, який вона робить у нашу освіту», – і вручила кожному з керівників школи похвальну грамоту⁷.

Позитивне ставлення до турецьких шкіл можна побачити і в Москві. Генріх Дмитрович Кузнецов, колишній заступник начальника Головного управління освіти і науки Москви, про турецькі школи висловив таку думку: “Досягнуто значних успіхів. У

Москві отримано хороші показники, але що стосується Росії в цілому, то тут для досягнення такого ж рівня необхідно ще небагато часу. Стосовно деяких позицій вони можуть бути моделлю для Росії. Завдяки успіхам на олімпіадах, роботі, проведеній викладачами у сфері освіти, і публікаціям на цей момент ми виходимо на той шлях. Наприклад, нещодавно на олімпіадах з екології Росія посіла перше місце⁸.

В Африці також дуже позитивно ставляться до шкіл, відкритих турецькими освітянами. Викладач англійської мови на ім'я Вільямс, який працює в одній з таких шкіл, відзначає, що "завдяки невеликій кількості учнів в класах, високому професійному рівню викладачів, забезпеченню дисципліни та іншим перевагам школа «Horizon School» є однією з найкращих шкіл регіону". І додає: "Той, хто не здобуває тут хорошу освіту, приречений на смерть"⁹.

Випадок, який стався з колишнім міністром національної освіти Турецької Республіки проф. док. Мехметом Сагламом, також є ще одним доказом того, що ці школи, де б вони не були у світі, справді створили певну модель. Саглам розповідає так: «Ви випадково запитали про Кенію, я був у школі в Кенії. Ми брали участь у святкуванні закінчення школи. Біля мене сидів міністр національної освіти Кенії. "Моя дитина також навчається у цій школі", – сказав він. "А тут є інша школа, схожа на цю?" – запитав я. "Є школа, яку заснували англійці 60–70 років тому", – відповів він. "То чому ж ви відправили свою дитину до цієї школи?" – знову запитав я. Міністр відповів: "У результаті проведених нами досліджень через 4 роки ці школи ввійшли до переліку перших трьох шкіл. Вони дають набагато якіснішу освіту, ніж 70-річні англійські школи". А серед нових учнів у цьому році також є і внук президента Кенії»¹⁰.

Профіль нового учня, який формується в школах

Метою турецьких шкіл є виховання нового покоління молоді, яке б з повагою ставилося до етичних цінностей світу. Турецькі школи роблять великий внесок у підготовку освітянських кадрів, завдяки яким освітній рівень тієї чи іншої країни помітно зростає. Ці заклади мають статус найавторитетніших шкіл, адже в них

виховуються кадри, які вільно володіють іноземними мовами і добре підготовлені у будь-якій сфері діяльності. Крім того, вони виховують людей, які допомагатимуть налагоджувати і розвивати відносини між Туреччиною і країною, де розташовані такі освітні установи.

Вживання алкогольних напоїв, наркотичних засобів, тютюну і моральний занепад на сьогоднішній день загрожують молоді всього світу. У цих школах освіта здійснюється шляхом залучення світових етичних цінностей, які також є основою турецької системи освіти. У них учнів навчають і виховують викладачі, які є прикладом високоморальності, тому вищезазначені проблеми майже не торкаються життя цих підлітків. У цих школах пропагується здоровий спосіб життя, звертається увага на розвиток певних особливих якостей кожного з учнів, прищеплюється любов до спорту, культури, науки. Батьки учнів дуже цінують ці школи в першу чергу саме за те, що їхнім дітям прищеплюють важливі людські цінності. Турецькі школи є школами, де виховується дитина, яка поважає батьків, не говорить неправду, чутлива до навколишнього світу, вірна, працьовита і успішна, порядна, яка має власні принципи, терпима, толерантна і соціально активна. Саму тому від таких закладів не відмовляються в країнах, де вони існують. Проф. док. Ільбер Ортайли ділиться своєю думкою стосовно таких шкіл: "У таких школах дітей виховують з особливою увагою. На основі таких світових етичних правил, як повага до старших, дотримання чистоти, відмова від алкогольних напоїв. Невживання молоддю особою алкоголю в Росії вважається дуже дивним. Але завдяки вищепереліченим цінностям батьки навіть у Москві і Санкт-Петербурзі віддають перевагу саме цим школам. Я не знаю інших шкіл, які могли б бути альтернативою цим навчальним установам"¹¹.

Слова Світлами Кулусової, яка є однією з найбільш компетентних посадових осіб системи освіти Росії, зокрема в Санкт-Петербурзі, також підтверджують таку точку зору: "Ці школи є світлом, що йде зі сходу. Перш за все тут зміцнюються родинні зв'язки, це заклади освіти, які виховують молодь з високими моральними якостями, яка поважає людей старшого покоління, чутлива до навколишньо-

го світу, має свідомість громадської відповідальності”¹².

В англійському журналі “The Economist” у статті від 6 березня 2008 року міститься загальна характеристика сучасних учнів турецьких шкіл: “Учні турецьких шкіл у Пакистані користуються науковими лабораторіями, побудованими із залученням найновітніших технологій, а з другого боку, вивчають турецькі пісні. Якщо ви зустрінете благородну молоду особу з Середньої Азії, яка добре розмовляє англійською і турецькою мовами, ви можете бути впевненим, що ця дитина здобула освіту в турецькій школі”¹³.

Такі школи в регіоні, де вони розташовані, підвищують не лише етичний розвиток молоді, а й їхній рівень освіти. Той факт, що Станіса Велжковік (Stanisa Veljkovic), серб за походженням, який закінчив Коледж імені Ях’ї Кемалю, що був відкритий у Македонії в 1997 році, став першим студентом в історії Македонії, який отримав стипендію Гарвардського університету, є прикладом, що яскраво характеризує учнів, які закінчують ці школи.

Колишній заступник начальника головного управління науки і освіти Москви Генріх Кузнецов говорить про основний елемент успішного навчання так: “Особисто в мене як у педагога після зустрічі з цими молодими турецькими вчителями змінився підхід до людей. Мене вразила щирість і привітність турецької нації. Турецький менталітет, який я перейняв від тутешніх друзів, характеризується тим, що в їхньому житті любов займає дуже важливе місце. Любов до людини, любов до дитини, любов до дружини чи чоловіка, любов до друга. Як на мене, така глибока любов притаманна лише турецькому менталітету”¹⁴.

Проф. док. Джевет Джафер Хаттап, завідувачий відділенням банківської справи і фінансів факультету економіки Університету ім. Салах ад-Діна, Північний Ірак, у заяві, яку він зробив Агенції світових новин (Sihan Haber Ajansi), схвально висловився стосовно турецьких шкіл, які вже роками діють у регіоні: “Чому керівні кола Північного Іраку протегують і вихваляють ці школи? Тому що, як це можна бачити також і зі світових прикладів, учні, які виховуються у цих школах, отримують медалі на міжнародних наукових олімпіадах, ви-

растають дітьми, які роблять добро своїм сім’ям, країнам. Завдяки якісній освіті, яку вони здобувають зараз, вони зможуть у майбутньому стати кандидатами на керівні посади.

Діалог цивілізацій і внесок у зміцнення миру у світі

Не можна заперечувати той факт, що турецькі школи завоювали прихильність і любов майже всього світу саме завдяки збереженню і розвитку любові й миру між народами. Через те що господарі майбутнього виховуються на засадах толерантності і миру, вони будуть керуватися цими цінностями і тоді, коли обійматимуть високі посади.

Візьмемо, наприклад, Південну Африку. Наводимо слова Ебрагіма Ресоола, прем’єр-міністра Західної Капської провінції Південно-Африканської Республіки: “Турецькі школи піднімаються перш за все на плечах молодих турецьких викладачів, які освіту бачать у любові, які, перебуваючи далеко від батьківщини і своїх сімей, служать у незнайомому для них середовищі з великою самовідданістю. Ці школи будують мости миру між чотирма сторонами світу і Туреччиною. Скільки б ми не хвалили і не пишалися цими школами і тими, хто в них працює, вони цього варті”.

Проф. док. Ніязі Октем, приділяючи увагу зазначеному питанню, висловлюється так: “Діалог на міжрелігійному рівні є дуже важливою роботою щодо внеску у мирний процес. Такий діалог служить на благо Туреччини і миру у всьому світі. Така діяльність означає ліквідацію суперечок між цивілізаціями. Дуже великий внесок у цю справу роблять турецькі школи, які поширюються по всьому світові. Гуманіст робить внесок у світову культуру шляхом розповсюдження по всьому світу цієї культури, яка цінує і поважає людину. Таким чином, відкриваються двері новим культурним синтезам”¹⁶.

Слова генерального голови Християнсько-демократичної партії в Албанії заслуговують на увагу щодо оцінки внеску турецьких шкіл у зміцнення миру у світі і міжрелігійний діалог: “У відносинах між католиками і православними християнами, які мешкають у південній частині Албанії, вже довгі роки панує напруга. Якщо тут відкрити

турецьку школу, ці проблеми зникнуть”.

У Пакистані, населення якого становить 160 мільйонів чоловік, у 13 школах, перша з яких була відкрита у 1995 році, навчається 3000 пакистанських дітей. Голова держави Пакистан Первез Мюшарреф за їхній внесок у розвиток суспільства і зміцнення миру у всьому світі вручив цим школам “Нагороду за самовідданість”, яка є найвищим орденом держави Пакистан.

Генріх Дмитрович Кузнецов по складанню обов’язків заступника міністра освіти Російської Федерації, перебуваючи на посаді заступника голови урядового комітету з освіти м. Москви, мав нагоду познайомитися у Москві з турками-освітянами. Він зауважує, що, познайомившись із турецькою нацією, навчився «ставитися до всього позитивно, як роблять це турки». «Я є одним із тих, хто може якнайкраще оцінити цінність такої школи. Я був заступником міністра освіти Російської Федерації, уповноваженим з питань освіти у Вашингтоні, заступником голови урядового комітету з освіти м. Москви. Після виходу на пенсію я консультував своїх турецьких друзів у питаннях освіти, а потім близько трьох років був директором школи, яку вони відкрили. Уже приблизно два роки я намагаюся робити внесок у розвиток освіти як голова відповідного комітету. У 2000 році з рук Путіна я отримав нагороду Російської Федерації “Вчитель року”. Якби державна система не визнавала таку школу, то вона б не скріплювала печаткою диплом, що видається»¹⁷.

Октай Вурал, депутат Національної партії, який є важливою постаттю на політичній арені Туреччини, словами: “Турецькі школи за кордоном виконують роль мосту між культурами. Ми всі повинні розуміти одне одного. Маленьке слово іноді стає підставою для великих дій. Кожен з вас є послом як нашої країни, так і ваших країн. У вас надзвичайно важливі обов’язки. Я дуже вдячний викладачам, які виховують вас у рамках саме такого розуміння речей”¹⁸ та наголошує на значенні ролі, яку виконують школи і учні у світовому діалозі.

Осман Фарук, міністр національної освіти Бангладеш, висловлюючи задоволення турецькими школами, які ведуть навчання бенгальською, англійською і турецькою мо-

вами, їхньою просвітницькою діяльністю, а також широкомасштабною діяльністю щодо надання допомоги, підкреслює: “Благодійні заходи, які організують ці школи в країні, котра часто потерпає від ураганів і повеней, сприяють дедалі більш прихильному ставленню мешканців Бангладеш до Туреччини”. Школи взяли діяльну участь у кампанії з надання допомоги, яка розпочалася після урагану в березні минулого року, при співробітництві з міністерством надзвичайних ситуацій, зокрема забезпечили основними харчовими продуктами близько 6 тисяч людей. Увагу привернули заголовки в друкованих засобах масової інформації Бангладеш про мобілізацію цієї допомоги турецькою школою. Коледжі, які на минулому Святі жертвоприношення (Kurban Bayramı) роздали м’ясо 50 тисячам людей по всій країні, також у межах країни роблять внесок в освіту учнів, що потребують допомоги¹⁹.

Вирішення соціальних проблем

Одна з найважливіших причин прихильності і визнання шкіл місцевим населенням – це те, що вони беруть участь у соціальному житті, глибоко співчують бідам і негараздам людей і допомагають вирішувати проблеми в рамках своїх можливостей. Матеріальна і моральна допомога, надана у важкі часи країни, дає можливість іншим людям зрозуміти природність і щирість намірів турецького народу. Продовжуючи безперешкодно вести свою діяльність у таких країнах, як Таджикистан, Албанія, Боснія, Афганістан, Ірак, у яких триває громадянська війна, школи стали тимчасовим сховищем від бомб, що вибухають прямо на вулицях, тут місцеве населення може задовольнити потреби у продуктах харчування. Привертає увагу те, що, в той час як все навкруги розкрадалося, спустошувалося і руйнувалося, ці школи залишилися неушкодженими, терпимість і щирість, притаманні цим школам, були схвально оцінені кожним громадянином.

Бюлент Еджевіт у період перебування на посаді прем’єр-міністра під час саміту в м. Давос запропонував лідерам всього світу закордонні турецькі школи як “проект NGO”, які будуть прикладом для всіх. Той факт, що різні верстви суспільства звернули увагу на важливість толерантного

ставлення одне до одного завдяки діалогу, який розпочали такі школи в суспільстві, де вони розташовані, він охарактеризував як тенденцію, потребу в якій відчуває світ²⁰.

Проф. док. Мумтазер Тюрконе також називає освітні заклади, відкриті за кордоном, “NGO” проектом. Тюрконе, зокрема, подає таку характеристику турецьких шкіл: “Ці школи є установами, у яких кожен змагається за те, щоб навчати своїх дітей. Вони є моделлю, що буде експортована майже в кожне місце у світі. У регіонах, де палає вогонь усобиць і війн, вони є острівками миру і довіри. У постіндустріальних неспокійних і песимістичних суспільствах вони є місцем, де відновлюються і відроджуються втрачені людські почуття. Вони є конкретними результатами спроби, яка планувалася і приводилася в дію прямо-таки надлюдською силою, результатами, до яких можна доторкнутися рукою, побачити на власні очі, про які можна розповісти”²¹.

Турецькі школи керуються принципом безвідмовності, створюючи тим самим позитивну атмосферу в соціальному житті людей. Цікавим прикладом цього є випадок, який розповів Ардан Зентюрк: “Чудовими є спогади мого друга академіка, з яким ми разом вчилися в лицей: «Я працював в Університеті Манас. На кордоні Киргизії з Китаєм є містечко під назвою Каракол. Я перебував там у службовому відрядженні і згодом почав сумувати за батьківщиною. Дивлюся – турецький лицей, я постукав у двері. “Чи приймете гостя від Господа Бога?” – питаю і заходжу в приміщення. У такий час не полінувалися, приготували страву з квасолі, плов і поставили переді мною. Оце так благодать!...»²²

**Соціальні нововведення,
які відкрили школи в суспільстві,
в якому перебувають**

Найцінніша риса, яку пропонують ту-

рецькі школи світові, є “сліпота щодо кольору шкіри і раси”, котру вони прищеплюють насамперед учням, яких навчають, їхнім сім'ям, а також всім оточуючим. Наприклад, в одній зі шкіл, розташованій у Боснії, разом навчаються сербські, боснійські і хорватські діти, в Криму в одному класі освіту можуть здобувати татарські, російські й українські діти. Завдяки цим школам мають можливість навчатися разом діти з різним кольором шкіри, діти різних каст, релігій, адже в школах створюється дух поваги і любові до “інших”.

Випадок, який стався з Гюдаєм Гьоктюрком, є свідченням того, що в суспільстві, де існують турецькі школи, люди толерантніше ставляться до певних ситуацій. «У 2005 році я був у Південній Африці. Необхідно почути, які слова чорношкірі учні турецької школи “Horizon” у Йоганнесбурзі, котрі тут, напевно, вперше в житті побачили білошкірого учителя, в перший день навчання, повернувшись зі школи додому, кажуть матері про “інше обличчя”, милосердя, любов білошкірої людини. “Мамо, білошкірий чоловік погладив мене по голові»²³. Голова державної адміністрації Західного району Москви, де розташована турецька школа, каже, що їхній район за всю історію свого існування може похвалитися двома найвизначнішими подіями – польотом Гагаріна в космос і відкриттям турецької школи.

Останнє слово знову надамо Дженгізу Айтматову, відомому письменнику всієї Євразії: “У цих школах освіта надається, базуючись на засадах любові до людства, без поділу їх за релігією, мовою і расою. У цих школах важливими є дві речі: Освіта і Мораль. Збільшення чисельності цих навчальних закладів, що будують мости миру між націями, є найзаповітнішим моїм бажанням”.

¹ Новизна – османізм: турецькі школи. 06/06/2009 – Ахмет Топрак.

² Мости миру – турецькі школи, що відкриваються по всьому світі. Токтанмиш Агеш, Есер Каракаш, Ільбер Ортайли. *Ufuk Kitapları*, 2005, с. 109.

³ Мости миру – турецькі школи, що відкриваються по всьому світі. Токтанмиш Агеш, Есер Каракаш, Ільбер Ортайли. *Ufuk Kitapları*, 2005, с. 117.

⁴ 2005.11.29. Газета “Zaman” / <http://www.zaman.com.tr> ve <http://www.tungazeteler.com/?a=1182366>

⁵ 5.5.2008 / <http://www.milliyet.com.tr/>

⁶ Фарук Мерджан, Фетуллах Гюлен. Книга, що народжується. Вересень 2008, с. 275.

- ⁷ <http://www.ukraynahaber.com/haber.asp?hid=2302> / Директор національної освіти: 'Ви є однією з найкращих шкіл Києва'.
- ⁸ Мехмет Гюндем / Газета "Yenisafak" / Інтерв'ю з Генріхом Дмитровичем Кузнецовим.
- ⁹ Шахін Алпай / Турецькі школи в Африці / www.sonsaniye.net" 22 лютого 2007 р.
- ¹⁰ Седа Шімшек / www.cafesiyaset.com/haber/2009.06.08/ Інтерв'ю з Мехметом Сагламом.
- ¹¹ Мости миру – турецькі школи, що відкриваються по всьому світі. Токтанмиш Атеш, Есер Каракаш, Ільбер Ортайли. Ufuk Kitapları, 2005.
- ¹² Мости миру – турецькі школи, що відкриваються по всьому світі. Токтанмиш Атеш, Есер Каракаш, Ільбер Ортайли. Ufuk Kitapları, 2005.
- ¹³ Турецькі школи пропонують Пакистану більш м'яке бачення ісламу. Газета «New York Times». Автор Сабріна Тавернайс. Опубліковано 4 травня 2008.
- ¹⁴ Мехмет Гюндем / Газета "Yenisafak" / Інтерв'ю з Генріхом Дмитровичем Кузнецовим.
- ¹⁵ Хюсеїн Гюлердже / 5 листопада 2007, четвер / Газета "Zaman".
- ¹⁶ Проф. док. Ніязі Октем. Мости миру – турецькі школи, що відкриваються по всьому світі. Токтанмиш Атеш, Есер Каракаш, Ільбер Ортайли. Ufuk Kitapları, 2005.
- ¹⁷ Мехмет Гюндем / Газета "Yenisafak" / Інтерв'ю з Генріхом Дмитровичем Кузнецовим.
- ¹⁸ www.haberler.com/ 4 червня 2009 / Четвер.
- ¹⁹ Газета "Zaman" / 12.04.2006.
- ²⁰ Мости миру – турецькі школи, що відкриваються по всьому світі. Токтанмиш Атеш, Есер Каракаш, Ільбер Ортайли. Ufuk Kitapları, 2005.
- ²¹ Проф. док. Мумтазер Тюрконе – Мости миру – турецькі школи, що відкриваються по всьому світі. Токтанмиш Атеш, Есер Каракаш, Ільбер Ортайли. Ufuk Kitapları, 2005.
- ²² У далеких країнах... Турецькі школи / Ардан Зентюрк / Газета "Star" / 4 червня 2009.
- ²³ Мости миру – турецькі школи, що відкриваються по всьому світі. Токтанмиш Атеш, Есер Каракаш, Ільбер Ортайли. Ufuk Kitapları, 2005, с. 108.